

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**Η κατανόηση των παιδιών για τον ανθρώπινο και
υπερανθρώπινο νου. Μια διαπολιτισμική μελέτη.**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ: ΑΜΕΤ ΓΟΚΤΣΕ	ΑΕΜ: 5498
ΡΑΪΜ ΦΟΥΛΑΝΤΕΝ	ΑΕΜ: 5500
ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ ΧΑΣΑΝ ΟΓΛΟΥ ΣΕΧΕΡ	ΑΕΜ: 5499

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μακρής Νικόλαος

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ, 2017

ΔΗΜΟΚΡΕΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Η κατανόηση των παιδιών για τον ανθρώπινο και υπερανθρώπινο νου. Μια διαπολιτισμική μελέτη.

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ: ΑΜΕΤ ΓΟΚΤΣΕ	AEM: 5498
ΡΑΪΜ ΦΟΥΛΑΝΤΕΝ	AEM: 5500
ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ ΧΑΣΑΝ ΟΓΛΟΥ ΣΕΧΕΡ	AEM: 5499

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μακρής Νικόλαος

Μέλη της εξεταστικής επιτροπής:
Σακκά Δέσποινα Καθηγήτρια
Αθανάσιος Καραφύλλης Καθηγητής

Η εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των απαιτήσεων του Προγράμματος Σπουδών για την λήψη του πτυχίου του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ, 2017

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © [Αμέτ Γοκτσέ, Ραϊμ Φουλντέν, Σουλεϊμάν Χασάν Ογλού Σεχέρ, 2017]

Η έγκριση της πτυχιακής εργασίας από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης δεν δηλώνει απαραίτητως την αποδοχή των απόψεων του/της συγγραφέα / των συγγραφέων.

Υπεύθυνη Δήλωση

Βεβαιώνουμε ότι είμαστε συγγραφείς αυτής της πτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια που προσφέρθηκε στην εκπόνησή της αναγνωρίζεται και αναφέρεται στο κείμενο. Επιπλέον, αναφέρονται όλες οι βιβλιογραφικές πηγές που αξιοποιήθηκαν, πρωτογενείς και δευτερογενείς, είτε η συμβολή τους παρατίθεται επακριβώς ως απόσπασμα είτε ως παράφραση.

Οι συγγραφείς της εργασίας

[Υπογραφές]

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE
SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES
PRIMARY EDUCATION DEPARTMENT
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY SECTOR

Understanding children for the human and superhuman mind.

An intercultural study.

FINAL YEAR PROJECT REPORT

Students: Amet Goktse	5498
Raim Foulden	5500
Souleiman Chasan Oglou Secher	5499

Supervisor: Makris Nicholas

Members of the Committee of examiners:

Sakka Despoina professor

Athannasios Karafyllis professor

A report submitted as partial fulfillment of the requirements for the
degree of Bachelor of Education

ALEXANDROUPOLIS, 2017

All rights reserved

Copyright © [Amet Goktse, Raim Foulden, Souleiman Chasan Oglou Secher, 2017]

The approval of the report by the Department of Primary Education, Democritus University of Thrace, does not necessarily indicate the acceptance of the views of the author(s).

Statutory Declaration

We certify that we are the authors of this final year report and that all the help offered for its compilation is acknowledged and is clearly indicated in the text. Furthermore, all primary as well as secondary resources used as well as the materials appearing in it have been properly quoted and attributed.

The author(s) of the report

[Signature/es]

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	7
Abstract.....	8
Ευχαριστίες.....	9
Πρόλογος.....	10

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 1^ο Η Θεωρία του Νου

1.1 Ορισμός της Θεωρίας του Νου.....	11
1.2 Ο χρόνος εμφάνισης της Θεωρίας του Νου.....	12
1.3 Η θεωρία ψευδούς πεποίθησης.....	14
1.3.1 Έργα λανθασμένης πεποίθησης.....	15

Κεφάλαιο 2^ο Η κατανόηση του ανθρώπινου και υπερ-ανθρώπινου/ υπερφυσικού νου

2.1 Οι παράγοντες για την ανάπτυξη της ανθρώπινης κατανόησης.....	17
2.1.1 Τελεολογικός παράγοντας.....	17
2.1.2 Διανοητικός παράγοντας.....	18
2.1.3 Παράγοντας αναπαράστασης.....	20
2.2 Η υπόθεση του ανθρωπομορφισμού.....	22
2.3 Η υπόθεση της προετοιμασίας.....	24

Κεφάλαιο 3^ο Η ανάπτυξη της έννοιας του Θεού στα παιδιά.....

B. ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 4^ο Μεθοδολογία

4.1 Στόχος έρευνας.....	27
4.2 Δείγμα έρευνας – Συμμετέχοντες.....	27
4.3 Ερευνητικά εργαλεία.....	28

4.3.1 Εμπλεκόμενοι Δράστες.....	28
4.3.2 Έργα Θεωρίας του Νου.....	28
«Η απροσδόκητη μετατόπιση».....	28
4.4 Ανάλυση δεδομένων.....	29
4.4.1 Ποσοτική Προσέγγιση-Δεδομένα.....	29
4.4.2 Ποιοτική Προσέγγιση- Δεδομένα.....	32
4.5 Συζήτηση.....	34
4.6 Συμπεράσματα.....	36
Κεφάλαιο 5^ο Βιβλιογραφία	
Βιβλιογραφία.....	37
Κεφάλαιο 6^ο Παράρτημα	
6.1 Κάρτες δραστών.....	38

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Θεωρία του Νου αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να αποδίδει νοητικές καταστάσεις όπως οι πεποιθήσεις, επιθυμίες, συναισθήματα, σκέψεις, αντιλήψεις, προθέσεις, προσδοκίες, όνειρα και ευχές στον εαυτό του που στοχεύει στην ερμηνεία της συμπεριφοράς. Επίσης, συνδέεται με τη φύση και την ανάπτυξη της κατανόησης του ανθρώπου για τον νοητικό κόσμο και τις νοητικές του καταστάσεις και ειδικότερα μελετά το ερώτημα πώς τα παιδιά αποκτούν γνώση για το δικό τους νου καθώς και το νου των υπολοίπων. Παρόλο που οι επιστήμονες έχουν διαφορετικές απόψεις για την εμφάνιση της συγκεκριμένης θεωρίας, υποστηρίζουν ότι θεωρία για την κατανόηση του νου χτίζεται στα παιδιά με το πέρασμα του χρόνου, δηλαδή όσο αυξάνεται η ηλικία τους. Η παρούσα εργασία αναφέρεται σε έρευνα που αποσκοπεί στο να διαπιστώσει το πώς κατανοούν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, τον τρόπο που λειτουργεί ο ανθρώπινος καθώς και μη ανθρώπινος νους και σε ποια ηλικία παύουν να ανθρωπομορφοποιούν τον Θεό. Στην έρευνα συμμετείχαν 79 παιδιά μεταξύ 3,5 έως 5,5 ετών, τα 31 από αυτά ήταν Μουσουλμάνοπαιδα ενώ τα υπόλοιπα Ορθόδοξα. Οι τόποι πραγματοποίησης της έρευνας ήταν η Κομοτηνή (για τους Μουσουλμάνους) και Αλεξανδρούπολη (για τους Ορθόδοξους). Τα ερευνητικά εργαλεία που επιλέχθηκαν στηρίχθηκαν σε πρώτη φάση στην πειραματική προετοιμασία και την εξοικείωση των εμπλεκομένων (συμμετεχόντων) με ανθρώπινο (κορίτσι/ αγόρι) και μη ανθρώπινο (Θεός) δράστη. Το έργο θεωρίας του νου που παρουσιάστηκε ήταν «Το κουτί με τα μπισκότα». Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 3,5 ετών αντιλαμβάνονται τον Θεό ανθρωπομορφικά αποδίδοντας του ανθρώπινες ιδιότητες, ωστόσο στα 4,5 και έπειτα, δηλαδή όταν εμφανίζεται η Θεωρία του Νου, αρχίζουν να αντιλαμβάνονται τον Θεό ως παντογνώστη. Επίσης παρουσιάστηκε σημαντική διαφορά ανάμεσα στους Ορθόδοξους και Μουσουλμάνους ως προς τη οντολογική διάκριση.

Λέξεις κλειδιά: Θεωρία του Νου, ενσυναίσθηση, τελεολογικός, διανοητικός, αναπαράστασης, ανθρωπομορφισμός, ανθρώπινο- υπερανθρώπινο νου.

ABSTRACT

The Theory of the Mind refers to the ability of an individual to attribute mental states such as beliefs, desires, feelings, thoughts, perceptions, intentions, aspirations, dreams and wishes to himself that aims at the interpretation of behavior. It also relates to the nature and development of human understanding of the mental world and its mental states, and in particular studies the question of how children learn about their own minds as well as the minds of the others. Although scientists have different views on the emergence of this theory, they argue that a theory of understanding the mind is built on children over time, that is, as their age grows. The present work refers to research aimed at finding out how preholked children understand, the way human and non-human minds work and at what age they cease to humanize God. The survey involved 79 children between 3.5 and 5.5 years of age, 31 of whom were Muslim children, while the rest were Orthodox. The places of research were Komotini (for the Muslims) and Alexandroupolis (for the Orthodox). The research tools chosen were based initially on the experimental preparation and familiarization of the involved (participants) with a human (girl / boy) and a non-human (God) offender. The work of the theory of mind presented was "The Box of Biscuits". The results of the research have shown that children aged 3.5 years perceive God anthropomorphically by attributing human qualities, but at 4.5 and thereafter, when the Theory of the Mind appears, they begin to perceive God as omniscient. There was also a significant difference between the Orthodox and the Muslims on the ontological distinction.

Keywords: Theory of mind, empathy, teleological, mentalistic, representational anthropomorphism, human- nonhuman mind.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αρχικά θέλουμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας στον επόπτη μας, κ. Νικόλαο Μακρή, Επίκουρο καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του υ Δ. Π Θ για την καθοδήγηση και την υποστήριξη που μας παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της πτυχιακής μας εργασίας. Επίσης, στην κα. Αϊλίν Αμπεντίν για τις συμβουλές καθώς και τη βοήθεια που μας προσέφερε. Επιπροσθέτως, ευχαριστούμε εν καρδιάς τους συμμετέχοντες αλλά και τους γονείς που ήταν καλόδεχτοι και επεικής, δίνοντάς μας τη δυνατότητα να φέρουμε εις πέρας την έρευνα. Τέλος, θερμές ευχαριστίες στους δικούς μας γονείς που μας συμπαραστάθηκαν σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία περιλαμβάνει τη Θεωρία του Νου, η οποία σύμφωνα με τους ψυχολόγους είναι συνδεδεμένη με την κατανόηση του αναπαραστασιακού και κατ' επέκτασιν, υποκειμενικού χαρακτήρα του νου. Πιο συγκεκριμένα διερευνά την κατανόηση των παιδιών για τον ανθρώπινο και υπερανθρώπινο νου, σε ποιες ηλικίες συντελούνται κρίσιμες αλλαγές στο νου και την επίδραση της ηλικίας για την ανθρωπομορφοποίηση του Θεού. Επίσης θα γίνει μια διαπολιτισμική μελέτη εντάσσοντας στην συγκεκριμένη έρευνα τα παιδιά της Μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης ώστε να γίνει μια σύγκριση με τους Ορθόδοξους. Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό και το εμπειρικό. Στο θεωρητικό μέρος συμπεριλαμβάνεται η έννοια της Θεωρίας του Νου από την επιστημονική μεριά και με τη βοήθεια της βιβλιογραφίας θα προσεγγιστεί στις θεωρίες που αφορούν την συγκεκριμένη θεωρία. Εν συνεχεία, θα ασχοληθούμε με τον χρόνο εμφάνισης της Θεωρίας του Νου καθώς και την θεωρία ψευδούς πεποίθησης, η οποία θα αποσαφηνιστεί και εμπειρικά χρησιμοποιώντας την απροσδόκητη μετατόπιση στην συγκεκριμένη έρευνα. Ο απώτερος σκοπός είναι να μελετηθούν οι αντιλήψεις των παιδιών για τις πεποιθήσεις και προσδοκίες των άλλων. Το θεωρητικό μέρος θα ολοκληρωθεί εστιάζοντας στο πως αναπτύσσεται η έννοια του Θεού στα παιδιά.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας περιλαμβάνει το εμπειρικό-ερευνητικό κομμάτι (μεθοδολογία), ειδικότερα θα γίνει αναφορά στο δείγμα-συμμετέχοντες καθώς και τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας για την συλλογή των δεδομένων. Τέλος, θα καταγραφεί η ανάλυση των δεδομένων, θα συζητηθούν τα συμπεράσματα-αποτελέσματα που προκύπτουν από την παρούσα έρευνα και θα ολοκληρωθεί η εργασία με την πρόσθεση της βιβλιογραφίας και του παραρτήματος.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Θεωρία του Νου

1.1 Ορισμός της Θεωρίας του Νου

Το κάθε άτομο βασίζεται σε μια ψυχολογία του κοινού νου, που του επιτρέπει να αποδίδει νοητικές καταστάσεις στον εαυτό του καθώς και στους άλλους. Με αυτόν τον τρόπο εμπλέκεται στην κοινωνική αλληλεπίδραση, προβλέπει τις συμπεριφορές των άλλων, κατανοεί τις προθέσεις τους, τις πεποιθήσεις τους, τις επιθυμίες τους και ερμηνεύει τις πράξεις τους. Η Θεωρία του Νου αποτελεί αντικείμενο Αναπτυξιακής Ψυχολογίας, η οποία δίνει μια απάντηση σχετικά με το πώς τα παιδιά αναπτύσσουν την θεωρία αυτή και την ικανότητα να την χρησιμοποιούν για την πρόβλεψη και την εξήγηση της συμπεριφοράς των άλλων. Ο κοινωνικός κόσμος στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ύπαρξη της «Θεωρίας του Νου», δηλαδή την ικανότητα κατανόησης των ενεργειών των άλλων, οι οποίες απορρέουν από εσωτερικές νοητικές καταστάσεις (Wellman, 1990). Η Θεωρία του Νου έχει σημαντικά αποτελέσματα στην κοινωνική αλληλεπίδραση, επειδή δίνει τη δυνατότητα σε κάθε άτομο να αντιλαμβάνεται ότι η ατομική του δράση καθώς και η δράση των άλλων εξαρτάται από τις νοητικές καταστάσεις (επιθυμίες, στόχοι, πεποιθήσεις) και όχι από εξωτερική πραγματικότητα (Wellman & Bartch, 1994 Shatz, 1994). Επίσης, η συγκεκριμένη θεωρία είναι αναγκαία για την προσαρμογή και την λειτουργικότητα του ατόμου στο κοινωνικό του περιβάλλον. Το νοητικό προβλεπτικό μοντέλο ερμηνείας και απόδοσης συμπεριφορών αναλύεται και κατασκευάζεται από τη Θεωρία του Νου, το οποίο στηρίζεται στην ενσυναίσθηση των νοητικών κατασκευών. Με τον όρο ενσυναίσθηση εννοείται *“το μοίρασμα των συγκινήσεων και συναισθημάτων ενός άλλου προσώπου πιο συγκεκριμένα ορίζεται ως ικανότητα γνωστικής και συναισθηματικής τοποθέτησης του «εγώ» στη θέση του «άλλου», με τη σημασία της αποδοχής και ένταξης των προσδοκιών «του» στη συμπεριφορά μου απέναντι σου’ «αυτών».*” (Γκόβαρης, 2011: 178).

Σύμφωνα με τους Premack και Woodruff η Θεωρία του Νου ερμηνεύεται ως μια ικανότητα, η οποία επιτρέπει στο άτομο να αποδίδει νοητικές καταστάσεις (πεποιθήσεις, επιθυμίες, συναισθήματα, σκέψεις, αντιλήψεις, προθέσεις, προσδοκίες, όνειρα, ευχές) στον εαυτό του που στοχεύει στην ερμηνεία της συμπεριφοράς. Μια

διαφορετική οπτική για την συγκεκριμένη θεωρία προσδιορίζεται από τους Astington, Harris, Olson (1988) και Flavell (2004) η οποία συνδέεται με τη φύση και την ανάπτυξη της κατανόησής του ανθρώπου για τον νοητικό κόσμο και τις νοητικές του καταστάσεις και ειδικότερα μελετάται το ερώτημα πώς τα παιδιά αποκτούν γνώση για το δικό τους νου καθώς και το νου των υπολοίπων. Όπως, προαναφέρθηκε η Θεωρία του Νου ερμηνεύεται και είναι αντικείμενο μελέτης για πολλούς ψυχολόγους-επιστήμονες. Παρακάτω θα διατυπωθεί αναλυτικά πότε εμφανίζεται η θεωρία αυτή.

1.2 Ο χρόνος εμφάνισης της Θεωρίας του Νου

Όπως είναι γνωστό τα βρέφη από τους πρώτους μήνες αρχίζουν να αντιλαμβάνονται τον γύρω τους κόσμο, καθώς κάνουν την διάκριση των ανθρώπων από παθητικά αντικείμενα αλλά και αναγνωρίζουν τις αξιόλογες ανθρώπινες δράσεις. Σύμφωνα με τα παραπάνω χαρακτηριστικά οι επιστήμονες υποστηρίζουν πως η θεωρία για την κατανόηση του νου χτίζεται στα παιδιά με το πέρασμα του χρόνου, δηλαδή όσο αυξάνεται η ηλικία τους.

Η Θεωρία του Νου αρχίζει να αναπτύσσεται στη βρεφική ηλικία, ιδιαίτερα μόλις το βρέφος αποκτά την ικανότητα της διάκρισης άψυχων αντικειμένων από τους ανθρώπους και η ένδειξη της ευαισθησίας για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης δράσης. Υπάρχουν διάφορες απόψεις αναφορικά για τις πρώτες εκδηλώσεις της Θεωρίας του Νου, δηλαδή το ξεκίνημα της κατανόησης των παιδιών για το ότι η ανθρώπινη δράση οφείλεται στις νοητικές καταστάσεις. Η έναρξη της εστίασης της προσοχής επισημαίνεται ανάμεσα στους 9 και 14 μήνες όταν δηλαδή το βρέφος με το βλέμμα του ακολουθεί που κατευθύνεται το βλέμμα των άλλων ανθρώπων (κυρίως της μητέρας) και να συγκεντρώνει την προσοχή του στο αντικείμενο που ο ίδιος παρακολουθεί (Bates, Benigni, Bretherton, Camaioni & Voltera, 1977. Butterworth & Grover, 1990. Butterworth & Jarrett, 1991. Moore & Dunham, 1995. Murphy & Messer, 1977). Αυτό το γεγονός, για μερικούς ερευνητές δηλώνει έμμεσα ότι το βρέφος κατανοεί τη νοητική κατάσταση του ενήλικα για το αντικείμενο- στόχο και ότι ο ενήλικας και το βρέφος μοιράζονται την ψυχολογική σχέση με το αντικείμενο του εξωτερικού κόσμου (Μισαηλίδη, 2003).

Οι Avis και Harris (1991) υποστηρίζουν την οικουμενικότητα του χρόνου εμφάνισης της αλλαγής στην ικανότητα του παιδιού να σκεφτεί λογικά τους

συλλογισμούς των άλλων. Παρουσίασαν το «κρύψιμο της σοκολάτας» με μια διαφορετική μορφή σε παιδιά ηλικίας 3- 6 χρονών, τα οποία ανήκουν στη φυλή των Baka, η οποία είναι μια φυλή αγράμματων κυνηγών και τροφοσυλλεκτών της Δυτικής Αφρικής. Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι, τα παιδιά των Baka εκτελούν την αλλαγή προς την κατανόηση για την ψευδή πεποθηση των άλλων, ανάμεσα στα 3 και 5 χρόνια (Cole & Cole, 2001).

Διάφορες έρευνες υποστηρίζουν την πραγματοποίηση μιας σημαντικής αναπτυξιακής αλλαγής κατά τη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας. Στα νήπια αυτής της ηλικίας γίνεται μια μετάβαση από την κατανόηση του νου ως μέσου το οποίο κάνει μια απλή αντιγραφή της πραγματικότητας, στην κατανόηση του νου ως ενός «αναπαραστατικού συστήματος» (Wellman, 1990).

Παρόλο που υπάρχει μια γενική συμφωνία, μεταξύ των ερευνητών κυριαρχεί μια στοιχειώδη διάσταση απόψεων για να προσδιοριστεί ακριβέστερα η ηλικία κατά την οποία εμφανίζεται η μετάβαση αυτή. Μερικοί από αυτούς τους ερευνητές είναι οι Perner (1988) και Gornik (1993), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η συγκεκριμένη μετάβαση είναι αλματώδης και εκδηλώνεται περίπου στην ηλικία των 4,5 ετών, όταν τα νήπια κατανοούν τις λανθασμένες απόψεις. Με την παραπάνω άποψη συμφωνεί επίσης και ο Flavell (1988), υποστηρίζοντας πως τα νήπια στην ηλικία των 4,5 διακρίνουν το φαίνεσθαι από το είναι, καταλαβαίνουν δηλαδή ότι ένα αντικείμενο μπορεί να φαίνεται διαφορετικό απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα.

Όλα όσα προαναφέρθηκαν, αποδεικνύουν την άποψη ότι τα νήπια στα 4,5 χρόνια της ζωής τους κατανοούν το αναπαραστατικό χαρακτήρα του ανθρώπινου νου ενώ τα μικρότερα, επιδεικνύουν μια αναπαραστατική δυσχέρεια που τους αποτρέπει να κατανοούν κατά πόσο διαφέρουν τα αντικείμενα από τις αναπαραστάσεις τους (Mitchell, 1996). Όμως, ένας σπουδαίος αριθμός ερευνών φανερώνει ότι η αποτυχία των μικρότερων νηπίων δε σημαίνει κατ' ανάγκη πως δεν απόκτησαν την κατανόηση της αναπαραστατικής φύσης του ανθρώπινου νου. Σύμφωνα με κάποιες έρευνες η Θεωρία του Νου εμφανίζεται στην ηλικία των 3 ετών που σημαίνει ότι είναι σε θέση να διακρίνουν την πραγματικότητα από τις νοητικές καταστάσεις και να ερμηνεύουν τη συμπεριφορά των άλλων καθώς και τη δική τους συμπεριφορά (Μακρής & Πνευματικός, 2006).

1.3 Η θεωρία ψευδούς πεποίθησης

Μια ξεχωριστή μορφή του εγωκεντρισμού των μικρών παιδιών περιλαμβάνει τη δυσκολία τους να κάνουν λογικούς συλλογισμούς ως προς την σκέψη των άλλων (Astington, 1993). Με τον όρο εγωκεντρισμό εννοείται «η ερμηνεία του κόσμου από την προσωπική σκοπιά (εγώ) χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι εναλλακτικές προοπτικές» (Cole & Cole, 2001).

Σύμφωνα με τους Wimmer και Perner (1983) τα παιδιά κάτω από την ηλικία των τεσσάρων ετών είναι ιδιαίτερα φτωχά στο να αντιλαμβάνονται τις πεποιθήσεις, οι οποίες δεν αντανakλούν άμεσα την τρέχουσα κατάσταση της πραγματικότητας. Παρακάτω αναφέρεται ένα πείραμα που συνδέεται με τη ψευδή πεποίθηση σε μορφή ιστορίας και μιας ερώτησης.

Ο στόχος της ιστορίας καθώς και της ερώτησης είναι να προωθήσει τα παιδιά να αναλογιστούν την νοερή προοπτική ενός άλλου ατόμου.

Ιστορία

Μια φορά ήταν ένα αγοράκι που του άρεσαν τα γλυκά. Μια μέρα έβαλε μια σοκολάτα σε ένα κουτί πάνω στο τραπέζι κι έφυγε για λίγο. Όσο έλειπε, ήρθε η μητέρα του. Πήρε την σοκολάτα απ' το κουτί και την έβαλε στο πρώτο συρτάρι στη συρταριέρα του υπνοδωματίου, εκεί που το αγοράκι φύλαγε τις κάλτσες του. Το αγοράκι γύρισε σπίτι. Πεινούσε και πήγε να πάρει τη σοκολάτα του.

Μετά την ιστορία ακολουθεί η παρακάτω ερώτηση:

Πού θα ψάξει το αγοράκι να βρει τη σοκολάτα;

Σύμφωνα με την ηλικιακή ομάδα των παιδιών διαφέρει σε μεγάλο βαθμό και η απάντηση που αναθέτουν. Όταν ρωτηθεί σε παιδιά 3 ετών «πού θα ψάξει το αγοράκι να βρει τη σοκολάτα;» απαντάνε πως το αγόρι θα κοιτάξει στο πρώτο συρτάρι της συρταριέρας διότι νομίζουν ότι το αγοράκι έχει τις ίδιες πληροφορίες με αυτούς. Ενώ τα παιδιά των 5 ετών πιθανότατα δίνουν την απάντηση πως το αγοράκι θα ψάξει στο κουτί πάνω στο τραπέζι δηλαδή, σε αυτή την ηλικιακή ομάδα τα παιδιά είναι σε θέση να ξεχωρίζουν το φαινομενικό από την πραγματικότητα και συνειδητοποιούν την λανθασμένη άποψη του παιδιού για τη θέση της σοκολάτας (Cole & Cole, 2001).

1.3.1 Έργα λανθασμένης πεποίθησης

Αφού παρατηρήθηκε από τους Wimmer και Perner (1983) η κατανόηση της ψευδούς πεποίθησης από το τέταρτο έτος της ηλικίας, τέθηκε ως στόχο η πιστοποίηση της βελτίωσης της συγκεκριμένης κατανόησης. Στο πεδίο της Θεωρίας του Νου διερευνήθηκαν δυο πειραματικά έργα για την κατανόηση των ψευδών πεποιθήσεων στην προσχολική ηλικία, τα οποία είναι η απροσδόκητη μετατόπιση (Wimmer & Perner, 1983) και το κουτί με το απροσδόκητο περιεχόμενο (Hogrefe, Wimmer & Perner, 1986. Perner, Leekam & Wimmer 1987). Ο σκοπός αυτών των έργων είναι να ελέγχει την ικανότητα του παιδιού να αποδίδει πεποιθήσεις στον εαυτό του αλλά και στους άλλους, οι οποίες έχουν ψευδές περιεχόμενο ως προς τις καταστάσεις της εξωτερικής πραγματικότητας. (Μισαηλίδη, 2003).

Απροσδόκητη μετατόπιση

Στο έργο αυτό ο πρωταγωνιστής αφού τοποθετήσει ένα αντικείμενο σε μια θέση, αγνοεί την μετακίνηση αυτού του αντικειμένου σε άλλη θέση. Σε αυτό το σημείο ρωτιέται στα παιδιά για το που θα ψάξει εν τέλει ο πρωταγωνιστής το συγκεκριμένο αντικείμενο (Perner & Willman 1986). Χαρακτηριστικό έργο απροσδόκητης μετατόπισης έχει την παρακάτω μορφή, το οποίο στοχεύει να ερμηνεύσει κατά πόσο τα παιδιά της νηπιακής ηλικίας είναι ικανά να αποδώσουν την εσφαλμένη πεποίθηση σε άλλα άτομα, συγκεκριμένα:

«Η Μαρία βλέπει τη σοκολάτα σε ένα μπλε ντουλάπι στην κουζίνα (τοποθεσία Α). Ενώ η Μαρία λείπει η μητέρα της μεταφέρει τη σοκολάτα σε ένα πράσινο ντουλάπι το οποίο βρίσκεται και αυτό στην κουζίνα (τοποθεσία Β). Η Μαρία δεν γνωρίζει τίποτα για την αλλαγή, καθώς αυτή η αλλαγή έγινε την ώρα που η ίδια απουσίαζε. Τώρα η Μαρία επιστρέφει στην κουζίνα. Πού θα ψάξει να βρει τη σοκολάτα;»

Υστερα από την συγκεκριμένη έρευνα αποδείχθηκε ότι τα περισσότερα νήπια ηλικίας 3 ετών απαντούν λανθασμένα λέγοντας πως η Μαρία θα ψάξει να βρει τη σοκολάτα στο πράσινο ντουλάπι (τοποθεσία Β), δηλαδή κάνουν το λεγόμενο σφάλμα ρεαλισμού. Εξεναντίας, το 90% των παιδιών της ηλικίας 5 ετών δίνουν τη σωστή απάντηση ότι δηλαδή η Μαρία θα ψάξει να βρει τη σοκολάτα στο μπλε ντουλάπι στην τοποθεσία Α. (Μακρής, 2013).

Το κουτί που εξαπατά (απροσδόκητο περιεχόμενο)

Στο έργο αυτό τα παιδιά εντοπίζουν ότι μια γνωστή συσκευασία (π.χ. κουτί ζαχαρωτών) έχει ένα απρόοπτο περιεχόμενο (π.χ. μολύβια), κατόπιν τούτου, τα παιδιά καλούνται να απαντήσουν τι πίστευαν ότι περιείχε το κουτί αρχικά και τι θα νόμιζε ότι βρίσκεται μέσα σε αυτό κάποιος τρίτος, που θα το έβλεπε για πρώτη φορά (Gopnik & Astington, 1998 Hogrefe, Wimmer & Perner 1986).

Το έργο με το «απρόβλεπτο περιεχόμενο» έχει χρησιμοποιηθεί μεταξύ άλλων και από τις Gopnik & Astington, (1988). Στην αρχή, οι ερευνητές έδειχναν στο παιδί ένα κουτί από καραμέλες «smarties» στην επιφάνεια του οποίου απεικονίζονται καραμέλες και το ρωτούσαν για το ποιο είναι πιθανόν το περιεχόμενό του («Τι νομίζεις ότι υπάρχει εδώ μέσα;»). Αφού απαντούσε το παιδί, οι ερευνητές άνοιγαν το κουτί και έδειχναν ότι μέσα υπήρχε κάτι απρόσμενο όπως μολύβια (Μισαηλίδη, 2003). Ακολουθώντας τις οδηγίες των Lewis & Osborn (1990) για τον τρόπο που επηρεάζει η διατύπωση των ερωτήσεων τις απαντήσεις των παιδιών, οι ερευνητές ρωτούσαν: «Τι νόμιζες ότι βρισκόταν μέσα στο κουτί πριν βγάλουμε το καπάκι;». Στη συνέχεια, ρωτούσαν το παιδί, τι υπήρχε τελικά μέσα στο κουτί για να βεβαιωθούν ότι το παιδί θυμάται αυτό που είδε.

Στις έρευνες αποδείχθηκε ότι τα παιδιά ηλικίας 3 ετών δίνουν ρεαλιστικές απαντήσεις, τόσο στην ερώτηση για την πεποίθηση του άλλου ατόμου όσο και στην ερώτηση για τη δική τους αρχική πεποίθηση. Τα παιδιά λοιπόν, δίνουν απάντηση σε αυτές τις δυο ερωτήσεις σύμφωνα με τη γνώση που κατέχουν για το πραγματικό περιεχόμενο του κουτιού, δηλαδή μολύβι. Απεναντίας, τα παιδιά ηλικίας 4 ετών δείχνουν να κατανοούν την ψευδή πεποίθηση ανάλογα με τις απαντήσεις που δίνουν. Συνοψίζοντας, αυτά τα δύο έργα που προαναφέρθηκαν δείχνουν ότι, η ικανότητα απόδοσης ψευδών πεποιθήσεων αναπτύσσεται στα 4 έτη ζωής του παιδιού. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί, ότι τα κλασικά έργα της απροσδόκητης μετατόπισης και του κουτιού με το απροσδόκητο περιεχόμενο υποτιμούν την πραγματική ικανότητα των τρίχρονων παιδιών (Μισαηλίδη, 2003).

2. Η κατανόηση του ανθρώπινου και υπερ-ανθρώπινου νου

Ιστορικά, η ανάπτυξη της έννοιας του Θεού στην ανθρώπινη γνώση έχει εξηγηθεί ανθρωπομορφικά. Με άλλα λόγια ειδικά για τα παιδιά, ο Θεός είναι ένας μεγάλος υπεράνθρωπος που ζει στον ουρανό. Μια πρόσφατη εμπειρική έρευνα για την ανάπτυξη αυτών των εννοιών προτείνει μια εναλλακτική υπόθεση. Για πάνω από 100 έτη στην επιστημονική μελέτη της θρησκείας και ειδικά στην ψυχολογία από την θρησκεία, ένας επαναλαμβανόμενος απολογισμός και για τις δύο προελεύσεις της θρησκείας και η ευκολία με την οποία οι άνθρωποι όλων των ηλικιών αποκτούν έννοιες Θεού ονομάζεται ανθρωπομορφισμός. Και πιο συγκεκριμένα, είναι η προσπάθεια του ανθρώπου να αποδώσει ανθρώπινες ιδιότητες ή μορφή σε μη ανθρώπινα όντα, αντικείμενα, φυσικά ή υπερφυσικά φαινόμενα (Barrett, Richert και Driesenga, 2001)

2.1 Οι παράγοντες για την ανάπτυξη της ανθρώπινης κατανόησης

Η ανάπτυξη της ανθρώπινης κατανόησης του οργανισμού μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις παράγοντες: α)τελεολογικός παράγοντας, β) διανοητικός παράγοντας και γ) παράγοντας αναπαράστασης.

2.1.1 Τελεολογικός παράγοντας «Έκανε αυτό για έναν λόγο.»

Από τη στιγμή που τα βρέφη διακρίνουν ποια αντικείμενα κινούνται μόνα τους, μπορούν να αρχίσουν να εφαρμόζουν μια άλλη πρώιμη αρχή. Στη συγκεκριμένη αρχή τα άτομα κατευθύνονται από τους στόχους τους, πράγμα που συνεπάγεται ότι τα παιδιά έχουν μια έννοια τελεολογικού παράγοντα.

Κατά το πρώτο έτος της ζωής, τα παιδιά αρχίζουν να εκτιμούν ότι οι άνθρωποι δεν κινούν απλώς τον εαυτό τους, αλλά το κάνουν με σκόπιμους τρόπους. Για κάποιο χρονικό διάστημα, η πρώτη ομιλία σε βρέφη ηλικίας 8 μηνών, συμπεριλαμβανομένου της ανάκλησης της φωνής, εκφράσεων του προσώπου και του κοινού βλέμματος, θεωρήθηκε ως απόδειξη ότι τα βρέφη κατανοούν τους ανθρώπους ως εκ προθέσεως. Αλλά όπως ισχυρίζονται οι Poulin-Dubois και Shultz (1988), αυτές οι αλληλεπιδράσεις παιδιών-γονέων δεν αποτελούν απαραίτητα μια διανοητική δομή,

αλλά μόνο μια υπόθεση ότι οι άνθρωποι ενεργούν προβλέψιμα και μπορούν να στρατολογηθούν ώστε να ασκούν σκόπιμη συμπεριφορά χωρίς σωματική επαφή. Το δείξιμο με το δάχτυλο, μεταξύ άλλων χειρονομιών, ξεκινάει εν μέσω 9 και 13 μηνών, και επίσης σε αυτήν την ηλικία τα βρέφη κάθε φορά που δείχνουν με το δάχτυλο ελέγχουν το βλέμμα των γονιών τους για να σιγουρευτούν ότι κοιτάζουν. Περίπου στο τέλος του πρώτου έτους, τα βρέφη ανταποκρίνονται κατάλληλα στις χειρονομίες των μητέρων τους, όπως για παράδειγμα δίνοντας στη μητέρα τους ένα αντικείμενο όταν οι μητέρες τεντώνουν τα χέρια τους (Masur, 1983). Όλες αυτές οι συμπεριφορές υποδηλώνουν έντονα ότι τα βρέφη αναμένουν και οι άνθρωποι συμπεριφέρονται σκόπιμα. Πιο εντυπωσιακά, τα βρέφη μέχρι 9 μηνών καταλαβαίνουν τα παιχνίδια πειραματισμού δίνοντας αντικείμενα στους γονείς και στη συνέχεια τραβώντας τα μακριά, αυτή η συμπεριφορά τους αποτελεί μια έγκαιρη ένδειξη ότι τα παιδιά γνωρίζουν πως η σκόπιμη ανθρώπινη δράση μπορεί να είναι απογοητευτική (Barrett, Richert και Driesenga, 2001).

2.1.2 Διανοητικός παράγοντας: "Νιώθει πεινασμένος. Θα ενεργήσει"

Σε κάποιο σημείο, τα παιδιά αρχίζουν να αποδίδουν εσωτερικές, ψυχικές καταστάσεις σε άλλους. Είναι βέβαια ασαφές πότε συμβαίνει αυτό, αλλά οι εκτιμήσεις κυμαίνονται από τη γέννηση μέχρι και το τρίτο έτος. Η λεκτική χρήση των όρων ψυχικής κατάστασης ξεκινάει γύρω στην ηλικία των 2, αλλά δεν είναι σαφές αν οι όροι αυτοί έχουν πραγματικά ή όχι αναφορές σε ψυχικές καταστάσεις και πολύπλοκες συμπεριφορές ή απλώς ακολουθούν τις συμβάσεις του λόγου. Αν και η ηλικία κατά την οποία τα παιδιά αρχίζουν να κάνουν διανοητικούς συνειρμούς εξακολουθεί να τίθεται υπό αμφισβήτηση, είναι σαφές ότι τελικά εκτιμούν τον ρόλο των δύο ιδιαίτερα σημαντικών ψυχικών καταστάσεων: των επιθυμιών και των πεποιθήσεων. Αν κάποιος θέλει ένα μήλο, και ξέρει πού είναι το μήλο, φτάνει σε αυτό. Ακόμα και σε απλά σενάρια όπως αυτό, και οι δύο καταστάσεις είναι χρήσιμες στην πρόβλεψη ή την επεξήγηση της δράσης. Για κάποιο χρονικό διάστημα, παρόλα αυτά, τα παιδιά πιθανόν να κατανοήσουν ως κίνητρο δράσης των άλλων μόνο τις απλές επιθυμίες και όχι τις πεποιθήσεις. Αυτή η μετάβαση πιθανότατα συμβαίνει στα μέσα ή στα τέλη του 4^{ου} έτους ηλικίας του παιδιού. Τα παιδιά σε αυτή τη φάση κατανοούν σιωπηρά ότι οι άνθρωποι έχουν ψυχικές καταστάσεις παρόμοιες με τις επιθυμίες που τους οδηγούν στο να ενεργούν για να αποκτήσουν κάποιο αντικείμενο

ή στόχο που καθορίζεται από αυτήν την ψυχική κατάσταση, αλλά δεν καταλαβαίνουν τις διανοητικές καταστάσεις για να κατακτούν οποιαδήποτε ικανότητα αναπαράστασης (Gopnik & Wellman, 1992). Δηλαδή, οι νοητικές καταστάσεις δεν αντιπροσωπεύουν μια υποθετική κατάσταση σχέσεων αλλά μόνο καθορίζουν την πραγματικότητα.

Τα παιδιά σε αυτή την ηλικία απο αγχάνο ω σε τεστ πο υ δείχνο ω σαφώς μία συλλογιστική αναπαράστασης. Ο κύριος όγκος των μελετών που παρουσιάζουν αυτό το έλλειμμα είναι εκδοχές της άσκησης ψευδούς πεποίθησης, αν και η δυσκολία με την αναπαράσταση σε άλλες ασκήσεις θεωρίας του νου, όπως η εξαπάτηση και η κατανόηση των διαφορών στις οπτικές προοπτικές έχει επίσης αποδειχθεί. Όταν τα παιδιά γίνουν 3 ή 4 ξεκινούν με σαφήνεια να διακρίνουν τις πεποιθήσεις και τις πραγματικές καταστάσεις και να τις χρησιμοποιούν για να προβλέπουν ή να εξηγούν τη δράση. Μόλις φτάσουν στα 3 τους χρόνια τα παιδιά κατανοούν τον οντολογικό διαχωρισμό μεταξύ ψυχικών καταστάσεων αναπαράστασης και τις αντίστοιχες καταστάσεις της πραγματικότητας δηλαδή μπορούν να χαϊδεύουν τα αληθινά σκυλιά αλλά όχι τα φανταστικά. Μόνο μερικά παιδιά ηλικίας 3 ετών καταλαβαίνουν ότι τα συναισθήματα μπορούν να προκληθούν από τις πεποιθήσεις και τις επιθυμίες των ατόμων. Γλωσσολογικά, μόνο κατά την ηλικία των 3 ετών τα παιδιά χρησιμοποιούν σωστά τους όρους που αναφέρονται στο πλήρες φάσμα των ψυχικών καταστάσεων ακόμα και τότε δεν καταλαβαίνουν τους όρους με τον ίδιο τρόπο που καταλαβαίνουν οι ενήλικες. Η δυσκολία στην κατανόηση ότι οι πεποιθήσεις δεν χρειάζεται να ταιριάζουν με την πραγματικότητα μπορεί να είναι συμπτωματική ενός γενικού ελλείμματος αναπαράστασης και όχι μια δυσκολία σε έναν συγκεκριμένο τομέα κατανόησης των ψυχικών καταστάσεων, όπως αποδεικνύεται από την αδυναμία των παιδιών να κατανοήσουν την φύση αναπαράστασης άλλων μέσω των όπως οι φωτογραφίες.

Από τη θετική πλευρά, μερικά μεγαλύτερα 2χρονα και 3χρονα παιδιά φαίνεται να καταλαβαίνουν ότι οι στόχοι ή οι "απλές επιθυμίες" προκαλούν δράση και ότι τα αποτελέσματα των δράσεων δεν χρειάζεται να συμφωνούν με τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Η εμφάνιση της κατανόησης των επιθυμιών που δεν αναπαριστώνται υποστηρίζεται από τις εξηγήσεις των δράσεων των παιδιών. Οι Moses και Flavell (1990) βρήκαν ότι τα παιδιά ηλικίας 3 ετών συχνά εξηγούσαν τη συμπεριφορά των ανθρώπων σε μία άσκηση πλαστών πεποιθήσεων ως προς τους στόχους ή τις

επιθυμίες, αλλά σπάνια τις προαναφερθείσες πεποιθήσεις. Στην πραγματικότητα, ήδη γύρω στα 2α γενέθλια αρχίζουν να χρησιμοποιούν ρήματα στόχων ή επιθυμιών αλλά όχι πεποιθήσεων. Η πρόωμη κατανόηση κάποιου είδους επιθυμιών δεν προκαλεί έκπληξη, διότι οι στόχοι, οι σκοποί και τα κίνητρα μπορούν να χρησιμοποιούνται χωρίς αναπαράσταση και θα έγειρε φυσικά από μια προγενέστερη διάθεση να αιτιολογήσει την ενέργεια τελεολογικά (Barrett, Richert και Driesenga, 2001).

2.1.3 Παράγοντας αναπαράστασης: "Πιστεύει ότι βρίσκεται στο κουτί, αλλά δεν είναι"

Κατά το τέταρτο ή πέμπτο έτος της ζωής, συμβαίνει ίσως η πιο δραματική και σημαντική αλλαγή στην κατανόηση. Σε αυτήν την ηλικία, συνήθως τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν ότι οι άνθρωποι μπορούν να παρουσιάζουν τις αντιπαράλληλες καταστάσεις και να χρησιμοποιούν αυτές τις πεποιθήσεις για να παρακινούν συμπεριφορές. Αυτό το γεγονός έχει αναφερθεί ως πλήρως αναπτυγμένη "Θεωρία του Νου" ή "ψυχολογία πεποίθησης-επιθυμίας".

Ακριβώς τότε πραγματοποιείται αυτή η μετάβαση είναι ένα ζήτημα σημαντικής αντιπαράθεσης που δημιουργεί μια αφθονία ερευνών τα οποία επικεντρώνονται σε αυτό το επίτευγμα. Αν και μερικά στοιχεία έχουν εμφανιστεί για την παρουσία λογικής αναπαράστασης σε παιδιά ηλικίας 3 ετών, το μεγαλύτερο μέρος των διαθέσιμων δεδομένων δείχνει ότι αυτό το επίτευγμα δεν είναι σταθερό ούτε ισχυρό έως ότου τα παιδιά είναι 4 και άνω; και η τεκμηριωμένη ικανότητα να προσποούνται μπορεί να μην συνεπάγεται μια πλήρως ανεπτυγμένη ικανότητα κατανόησης των αναπαραστάσεων. Διαπολιτισμικά στοιχεία υποδηλώνουν ότι η εμφάνιση του παράγοντα αναπαράστασης γύρω στην ηλικία των 4 μπορεί να είναι παγκόσμιο φαινόμενο. Η επιτυχία σε διάφορες ασκήσεις ψευδών πεποιθήσεων είναι η εγγύηση για την επίτευξη μιας κατανόησης αναπαράστασης των ατόμων, αφού σύμφωνα με τους Sodian και συνεργάτες του (1991), "Το να κατανοήσουμε τις ψευδείς πεποιθήσεις σημαίνει να εκτιμήσουμε ότι η νοητική προοπτική του ατόμου θα έχει αιτιώδη επίδραση στις ενέργειες, τις δηλώσεις και τα συναισθήματά του, ακόμη και όταν η προοπτική αυτή αντιβαίνει στην τρέχουσα πραγματικότητα και δεν μπορεί να

προέλθει από αυτήν". Όσο η συμπεριφορά ένας ατόμου ταιριάζει με το τι κατανοεί ένα παιδί ως πραγματικότητα, οι ερευνητές δεν μπορούν να διακρίνουν εάν τα παιδιά κατανοούν το ρόλο των πεποιθήσεων ή απλώς ότι οι άνθρωποι ενεργούν σύμφωνα με την πραγματικότητα. Αφού ο Dennett, (1978), έθεσε τις θεωρητικές βάσεις για αυτή τη μέθοδο μέτρησης του παράγοντα που βασίζεται στην πίστη, οι Wimmer και Perner (1983) προσάρμοσαν την άσκηση "ψευδών πεποιθήσεων" για να εξετάσουν τα παιδιά. Οι ασκήσεις ψευδών πεποιθήσεων μετρούν την κατανόηση των παιδιών ότι οι άνθρωποι μπορούν να έχουν πεποιθήσεις για καταστάσεις σχέσεων που είναι λανθασμένες ή δεν ταιριάζουν με την πραγματικότητα, όπως το να κάνουν λάθος για το περιεχόμενο ενός ντουλαπιού ή ενός δοχείου. Μεταγενέστερη έρευνα, έδειξε ότι τα παιδιά ηλικίας 3 ετών είναι ακριβή περίπου κατά το 33% του χρόνου σε αυτούς τους τύπους ασκήσεων. Μπερδεύουν τις πεποιθήσεις των ατόμων με πραγματικές καταστάσεις σχέσεων.

Μαζί με τις ασκήσεις ψευδών πεποιθήσεων, η ικανότητα να κάνουν τη διάκριση μεταξύ εμφάνισης-πραγματικότητας σηματοδοτεί την απόκτηση της έννοια της αντίληψης αναπαράστασης. Αυτή η διάκριση γίνεται όταν το παιδί συνειδητοποιεί ότι ένα αντικείμενο μπορεί να φαίνεται διαφορετικό από τον τρόπο που είναι πραγματικά. Για παράδειγμα, τα παιδιά που καταλαβαίνουν τη διάκριση εμφάνισης-πραγματικότητας θα έλεγαν ότι ένας ψεύτικος βράχος μοιάζει με βράχο αν και ξέρουν ότι είναι ένα σφουγγάρι. Αυτή η ικανότητα εμφανίζεται ταυτόχρονα με την επιτυχία σε ασκήσεις ψευδών πεποιθήσεων.

Οι επιτυχίες στις ασκήσεις ψευδών αντιλήψεων και εμφάνισης-πραγματικότητας δεν είναι οι μόνες διαφορές μεταξύ της λογικής 3χρονων και 4χρονων για τους ανθρώπινους παράγοντες. Τα 3χρονα δυσκολεύονται περισσότερο να θυμούνται πού βρήκαν μια πεποίθηση. Δεν ξέρουν πώς και πότε αλλάζουν οι πεποιθήσεις τους, δεν καταλαβαίνουν ότι η έκπληξη είναι το αποτέλεσμα μη επιβεβαιωμένων πεποιθήσεων, είναι λιγότερο ικανά να συνδυάσουν συναισθηματικά συμπεράσματα με επιβεβαιωμένες ή μη επιβεβαιωμένες πεποιθήσεις, και δυσκολεύονται στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ της αντίληψης και της πεποίθησης. Σωρευτικά, αυτές οι διαφορές αντιστοιχούν σε ένα σημαντικό διαφορετικό σύνολο προσδοκιών για τους ανθρώπους από παιδιά σχολικής ηλικίας.

Συνοψίζοντας, κατά το πρώτο έτος της ζωής τους, τα βρέφη σιωπηλά κατανοούν ότι οι άνθρωποι μπορούν να παραβιάζουν την αρχή της επαφής και να κινούνται χωρίς να χτυπιούνται πρώτα από κάποιο άλλο αντικείμενο. Κατά τα πρώτα δύο

χρόνια τα παιδιά φαίνεται να ερμηνεύουν την αυτοπροωθούμενη δράση ως δράση παρακινούμενη από κάποιο στόχο. Η αφηρημένη ψυχολογία εμφανίζεται οπουδήποτε από την παιδική ηλικία έως την ηλικία των 3 ετών με τις πρώτες αποδόσεις εσωτερικών, ψυχικών καταστάσεων σε άλλους ανθρώπους. Από αυτή την ακατέργαστη αρχή, τα παιδιά στο τέταρτο έτος τους αρχίζουν να διακρίνουν ανάμεσα στην πραγματικότητα και τις νοητικές καταστάσεις αναπαράστασης που οδηγούν στην κατανόηση των ανθρώπων ως σκεπτόμενα όντα που ενεργούν με βάση τις πεποιθήσεις και τις επιθυμίες. Αυτή η διάκριση θεωρείται ευρέως ως μια επαναστατική εξέλιξη στην ανθρώπινη συλλογιστική (Barrett, Richert και Driesenga, 2001).

2.2 Η υπόθεση του ανθρωπομορφισμού

Από τις αρχές του εικοστού αιώνα, οι ψυχολόγοι που μελετούν τον τρόπο με τον οποίο εκπροσωπείται ο Θεός μέσω της ανάπτυξης, έχουν επανεξετάσει σε τακτά χρονικά διαστήματα, τις αντιλήψεις του Θεού στις κορυφαίες θεωρίες της εποχής: π.χ. Φροϋδικές, Πιαζετιανές και θεωρίες αντικειμενικών σχέσεων. Παρά τις αλλαγές στη θεωρητική προοπτική, όλες οι Σχολές Διαλογισμού επιβεβαίωσαν είτε σιωπηρά είτε ρητά μια κεντρική παρατήρηση από την ίδρυσή τους. Στον Ιουδαϊκό-Χριστιανικό κόσμο ο Θεός κατανοείται ριζικά ως ένα ανθρωπόμορφο ον, όμως λόγω της ανάπτυξης, ο Θεός γίνεται όλο και λιγότερο ανθρωπομορφικός. Στην αρχή θεωρείται ως ένα μεγάλο πρόσωπο που ζει στον ουρανό και έπειτα γίνεται (για πολλούς Αβραάμικους θεϊστές) πανταχού παρόν, άμορφο, αμετάβλητο, που όλοι τον γνωρίζουν και είναι μια παντοδύναμη ύπαρξη (Barrett και Richert, 2003).

Κατά τον Piaget το στάδιο της προ-λογικής νόησης είναι η περίοδος ανάπτυξης, όπου τα μικρά παιδιά δεν είναι ικανά για πραγματικές νοητικές ενέργειες και γι' αυτό οδηγούνται στο λάθος και στη σύγχυση. Σύμφωνα με αυτό το στάδιο, τα παιδιά ηλικίας τριών, τεσσάρων και πέντε ετών δεν συλλογίζονται λογικά. Η ανάπτυξη στη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας, θεωρείται μια διεργασία υπέρβασης των γνωστικών περιορισμών μέχρι να γίνει η επίτευξη της αναπαραστατικής σκέψης (Cole & Cole 2001). Συμπεραίνοντας, λόγω έλλειψης των λογικών συλλογισμών, τα παιδιά μέχρι να φτάσουν στο συγκεκριμένο στάδιο δεν αντιλαμβάνονται την πραγματική ιδιότητα

του Θεού, καθώς και των άλλων φυσικών και υπερφυσικών οντοτήτων με αποτέλεσμα να τα αποδίδουν ανθρώπινες ιδιότητες.

Ο Piaget εξήγησε πρώιμες έννοιες του Θεού ως άρρηκτα συνδεδεμένες με την κατανόηση των παιδιών από τους γονείς τους. Η σχέση των εννοιών του Θεού με τις έννοιες των γονέων δεν ήταν καινούργιες. Αλλά, αντί να σχεδιάζει αυτή την σχέση από την άποψη της ψυχολογικής ανάγκης και να εκπονήσει μια προστατευτική αλλά εκδικητική εικόνα πατέρα (Freud 1961 [1927]), ο Piaget έδωσε έμφαση στις γνωστικές αναπαραστάσεις και στις αντιλήψεις των παιδιών και στην προέλευση του κόσμου (Piaget 1929). Για τον Freud, ο Θεός είναι ένας αναπληρωματικός πατέρας που χρειάζεται να διαχέει το άγχος. Για τον Piaget, ο Θεός είναι ένας γονέας που εκπληρώνει τις πνευματικές ανάγκες για να υπολογίσει τη δομή του κόσμου. Και οι δύο έννοιες των παιδιών που αντιλαμβάνονται το Θεό βασίζονται στον ανθρωπομορφισμό ενός "άγριου φυσικού τύπου (Goldman 1964)". Η συζήτηση του Piaget σχετικά με τις ιδέες του Θεού έρχεται από δύο πρωταρχικές παρατηρήσεις. Πρώτο γ ο Piaget σημείωσε ό τ πο λά παιδιά ηλικίας επτά ετών ή μικρότερων φαινόταν να πιστεύουν ότι ο φυσικός κόσμος έχει δημιουργηθεί από ανθρώπους. Ονομάστηκε αυτό το φαινόμενο "παιδικό τεχνητισμό" (Piaget 1929). Δεύτερον, πίστευε ότι τα παιδιά μικρότερα των επτά προσδίδουν στους γονείς τους και σε άλλους ενήλικες τις ιδιότητες της παντογνωσίας και της παντοδυναμίας. Μέχρι να ξεπεραστεί αυτό το στάδιο από τα παιδιά, ο Θεός είναι απλά ένας άνθρωπος που ζει στα σύννεφα και αυτή η εξαίρεση δεν το κάνει να διαφοροποιηθεί από τα υπόλοιπα άτομα. Αφού τα παιδιά καταλάβουν ότι οι άνθρωποι δεν έχουν στην πραγματικότητα ιδιότητες όπως ο Θεός, ο Θεός έχει απομείνει ως το μοναδικό μέλος του πανθέου. Ο Θεός είναι λοιπόν ένα υπολειμματικό παιδαγωγικό γεγονός, υποστηριζόμενο από τη θεολογική διδασκαλία. Σύμφωνα με τη θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης του Piaget, τα παιδιά δεν έχουν τις ικανότητες να ασχοληθούν με μια πιο αφηρημένη αντίληψη του Θεού μέχρι να περάσουν από το στάδιο συγκεκριμένων λειτουργιών, κάποια στιγμή σε πρώιμη εφηβεία (Gorsuch 1988, Piaget 1929). Οι έννοιες του Θεού μέχρι την ενηλικίωση είναι ανθρωπομορφικοί και ύστερα γίνονται αφηρημένοι. Αρκετά θεωρητικά έργα έχουν ενσωματώσει την σκέψη του Piaget στην εξερεύνηση των αναπτυξιακών αντιλήψεων του Θεού. Κατ' αντιστοιχία έχουν γίνει πολλές εμπειρικές μελέτες που απέδειξαν την μετατόπιση από τη συγκεκριμένη σε αφηρημένη σκέψη, κάνοντας συνεντεύξεις σε παιδιά και ενήλικες (Barrett και Richert, 2003).

2.3 Η υπόθεση της προετοιμασίας

Οι Barrett και Keil ισχυρίζονται ότι τα παιδιά μπορούν εύκολα να σχηματίσουν αναπαραστάσεις του Θεού, λόγω των σχετικών υποκείμενων εννοιολογικών δομών οι οποίες έχουν δύο ευνοϊκές ιδιότητες που χρησιμοποιούνται για να εκπροσωπούν τον Θεό. Πρώτον, αντί να είναι αποκλειστικά αφιερωμένη στην πληροφόρηση των ανθρώπων, η γνωστική συσκευή που είναι υπεύθυνη για την επεξεργασία των εννοιών του Θεού είναι μια γενική σκόπιμη διάταξη η οποία είναι ικανή να αντιπροσωπεύει ανθρώπινους παράγοντες καθώς και κάθε άλλο σκόπιμο παράγοντα, από τον Θεό μέχρι και τα φαντάσματα των γοριλλών. Οι θεολογίες διδάσκουν ότι η σχετική αναπαραστατική συσκευή είναι ευέλικτη σε σχέση με πολλές ιδιότητες που έχει ο Θεός, σε αντίθεση με τους ανθρώπους που δεν έχουν. Επομένως, τουλάχιστον για τα παιδιά, πολλές υπερφυσικές ιδιότητες δεν επιβάλλουν αδικαιολόγητα εννοιολογικές επιβαρύνσεις. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του γνωστικού εξοπλισμού των παιδιών που είναι υπεύθυνο για τις έννοιες του Θεού, υποθέτει ότι πολλές υπεράνθρωπες ιδιότητες αποτελούν έναν κανόνα.

Περαιτέρω, διατυπώθηκε η άποψη ότι σε σχέση με τους ενήλικους, τα παιδιά μπορούν να έχουν μια πιο ακριβή κατανόηση της επίδρασης-μεσολάβησης του Θεού. Με τον τρόπο αυτό, η τάση των μικρών παιδιών να μην αποδίδουν λανθασμένες πεποιθήσεις ή άγνοια στον οποιοδήποτε, δείχνει μια πρόωμη υπόθεση διανοητικών ικανοτήτων μη υποκείμενων σε σφάλματα και τα παιδιά θεωροῦν ὅ ὅ ὅ τους ανθρώπινους και μη ανθρώπινους παράγοντες ως παντογνώστες. Αυτή η υπόθεση προάγει την ιδέα ότι πρόωρες γνωστικές προκαταλήψεις βοηθούν τη γρήγορη συνειδητοποίηση ορισμένων μη διαισθητικών ιδεών, περιλαμβανομένων και των ιδεών περί υπερφυσικών ιδιοτήτων του Θεού.

Αυτή η υπόθεση ετοιμότητας γίνεται πιο σαφείς όταν αντιπαραβάλλεται με μια πιο συμβατική υπόθεση σχετικά με το πώς τα παιδιά σκέφτονται και κατανοούν το Θεό, δηλαδή την υπόθεση του ανθρωπομορφισμού (Barrett και Richert, 2003).

3. Η ανάπτυξη της έννοιας του Θεού στα παιδιά

Μια νέα γνωστική προσέγγιση στη θρησκεία μεταφέρει νέες πληροφορίες για το πώς οι θρησκευτικές έννοιες διατηρούνται, κατακτώνται και χρησιμοποιούνται για την παρακίνηση και την άμεση δράση. Η συγκεκριμένη προσέγγιση, υποδηλώνει ότι οι φαινομενικά εξαιρετικές σκέψεις και συμπεριφορές υποστηρίζονται από μια αρκετά συνηθισμένη γνώση και έτσι χαρακτηρίζονται ως φυσικές. Η νέα γνωστική επιστήμη της θρησκείας αναμένεται να δώσει μια πληρέστερη περιγραφή για τις διακριτικές και εξαιρετικές ιδιότητες της θρησκείας.

Η επιστημονική μελέτη της θρησκείας έχει επικεντρωθεί ιστορικά στο να διακρίνει τη θρησκεία από τη συνηθισμένη ζωή, όπως για παράδειγμα, οι ειδικές εκστατικές εμπειρίες, οι ιδιόμορφες καταστάσεις του εγκεφάλου, οι ασυνήθιστες συναισθηματικές δεσμεύσεις και οι πεποιθήσεις σε υπερφυσικούς παράγοντες. Μέχρι πρόσφατα έχουν αγνοηθεί τα φυσικά θεμέλια της θρησκείας. Ανεξάρτητα «αστερισμός» ανθρώπινου φαινομένου που επικοινωνεί και ρυθμίζεται από τη φυσική ανθρώπινη αντίληψη και γνώση.

Συμφώνα με τις σημειώσεις των ερευνητών, τα παιδιά κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης τους συνήθως υιοθετούν πιο εύκολα, ιδέες για τον Θεό, τα φαντάσματα, τον Άγιο Βασίλη και άλλους παράγοντες που έχουν υπερφυσικές ιδιότητες και χρησιμοποιούν πιο διαδεδομένους εννοιολογικούς πόρους για να συλλογιστούν τις έννοιες αυτές. Επιπλέον, πολλές από τις ιδιότητες που θέτουν τις θρησκευτικές οντότητες εκτός από τους φυσικούς παράγοντες μπορεί να προσαρμοστούν εύκολα από τα λιγότερο αναπτυγμένα εννοιολογικά συστήματα των παιδιών. Ένα πρόσφατο έργο (αναπτυξιακό) που χρησιμοποιεί τα καθήκοντα ψευδούς πίστης και προοπτικής υποδηλώνει ότι τα άτομα ηλικίας τεσσάρων και πέντε ετών μπορούν να καταλάβουν ότι, αντίθετα από τους ανθρώπους, ο Θεός δεν έχει ψευδείς πεποιθήσεις. Όσον αφορά τη δημιουργική δύναμη του Θεού, τα παιδιά προσχολικής ηλικίας είναι σε θέση να κατανοήσουν ότι, ο Θεός δημιουργεί φυσικά πράγματα αλλά όχι αντικείμενα, ενώ οι άνθρωποι δημιουργούν αντικείμενα αλλά όχι φυσικά πράγματα. Αν και τα διαθέσιμα δεδομένα παραμένουν περιορισμένα, φαίνεται ότι πολλές έννοιες που είναι κεντρικές για τις μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις δεν είναι τόσο αδιαφανείς για τα μικρά παιδιά όσο συχνά σκέφτονται (Barrett, 2000).

Έχει καταδειχθεί ότι τα μικρά παιδιά στην πραγματικότητα κατέχουν κάποιες διανοητικές ικανότητες ώστε να σκεφτούν τις αφηρημένες θρησκευτικές ιδέες. Εντούτοις, αυτό μπορεί να είναι μια πτυχή ενός επιχειρήματος, ότι η θρησκεία είναι παρούσα στην παιδική ηλικία. Προκειμένου να εξετασθεί η ύπαρξη της θρησκείας ευρύτερα στην παιδική ηλικία, πρέπει να καλυφθούν τα θέματα όπως η πίστη, οι υπαρξιακές ανάγκες, οι θρησκευτικές συγκινήσεις, καθώς και η θρησκευτική εμπειρία. Αν και είναι αξιοσημείωτο, ότι τα παιδιά δεν μπορούν να σχηματίσουν ανθρωπομορφικές αντιλήψεις των υπερφυσικών παραγόντων και να αναπτύξουν διάφορες θρησκευτικές έννοιες (π.χ. ιδέες για την τελεολογία και τον δυϊσμό) από μικρή ηλικία, όμως αυτό δεν είναι απόδειξη μιας πληρέστερης θρησκευτικής πίστης. Τα παιδιά πρέπει επίσης να υποστηρίξουν την πραγματικότητα αυτών των αόρατων οντοτήτων και να έχουν τα κίνητρα να χρησιμοποιούν αυτές τις έννοιες στην καθημερινότητά τους (McNamara, Wildman και Editors,).

B. ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 4^ο Μεθοδολογία

4.1 Στόχος έρευνας

Οι στόχοι της παρούσας έρευνας είναι οι έξης:

α) Να εντοπιστεί σε ποια ηλικία τα παιδιά αρχίζουν να διακρίνουν τη σκέψη των άλλων από τη δική τους και να μελετηθεί η κατανόηση του ανθρώπινου και μη ανθρώπινου νου από παιδιά της προσχολικής ηλικίας.

β) Να διευκρινιστεί πότε τα παιδιά παύουν να ανθρωπομορφοποιούν το Θεό δηλαδή πότε αρχίζουν να αντιλαμβάνονται την πραγματική του ιδιότητα, ξεχωρίζοντας τα ανθρώπινα όντα από τα μη.

γ) Να συγκριθούν οι απόψεις των Ορθόδοξων και Μουσουλμάνων παιδιών όσον αφορά το έργο λανθασμένης πεποιθήσης.

4.2 Δείγμα έρευνας – Συμμετέχοντες

Ως δείγμα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε χρησιμοποιήθηκαν συνολικά 79 παιδιά προσχολικής ηλικίας μεταξύ 36-66 μηνών. Τα 31 από αυτά ήταν Μουσουλμανόπαιδα, πιο συγκεκριμένα τα 6 παιδιά ήταν 3-3,5 χρονών, τα 13 παιδιά 4-4,5 χρονών και τα 12 παιδιά 5-5,5 χρονών της αστικής περιοχής της Κομοτηνής. Κατόπιν συνεννόησης με τους γονείς η έρευνα εκτελέστηκε στα σπίτια των παιδιών. Ζητήθηκε ένα ξεχωριστό δωμάτιο από τους κηδεμόνες και η εξέταση έγινε σε ήσυχο περιβάλλον. Ενώ τα 48 από αυτά ήταν Ορθόδοξα, οι ηλικιακές ομάδες αυτών των παιδιών είναι 3,5 και 4,5. Η πρώτη ομάδα (3,5 ετών) περιλαμβάνει 22 παιδιά και η δεύτερη (4,5 ετών) 26 παιδιά. Ο τόπος εκτέλεσης της έρευνας ήταν η Αλεξανδρούπολη. Κάθε φορά συμμετείχαν δύο ερευνήτριες, που η μια έλαβε μέρος στην είσπραξη της έρευνας και η άλλη σημείωνε τις απαντήσεις των παιδιών στο δελτίο αξιολόγησης.

4.3 Ερευνητικά εργαλεία

4.3.1 Εμπλεκόμενοι δράστες

Αρχικά τέθηκε ως στόχο, η εξοικείωση των παιδιών με τις εικονογραφημένες κάρτες των δραστών, οι οποίοι συμμετείχαν στα έργα της Θεωρίας του Νου. Έπειτα, παρουσιάστηκε στα παιδιά ο κάθε δράστης με την επίδειξη της αντίστοιχης κάρτας, οι οποίοι είναι το κορίτσι/αγόρι και ο Θεός. Παρακάτω αναφέρεται ο ρόλος του κάθε δράστη ξεχωριστά.

Αϊσέ/ Αχμέτ: Παρουσιάζεται ως ένα κορίτσι/αγόρι που έχει την ίδια ηλικία με την ηλικία του εκάστοτε παιδιού. Το φύλο του παιδιού προσδιορίζει την κάρτα που θα επιδειχθεί (κορίτσι ή αγόρι).

Θεός: Ο δεύτερος δράστης που παρουσιάζεται στα παιδιά είναι ο Θεός. Δεν δίνονται πολλές πληροφορίες σχετικά με τον Θεό αλλά ρωτιέται στον συμμετέχοντα τι γνωρίζει για αυτό. Δεν δίνεται εικόνα σε κανένα Μουσουλμανόπαιδο παρά μόνο μια λεκτική αναφορά διότι στη Μουσουλμανική θρησκεία ο Θεός δεν συμβιβάζεται με κάποια εικόνα. Ενώ, αντίθετα στους Ορθόδοξους δόθηκε η εικόνα του Θεού μόνο σε μισά παιδιά.

4.3.2 Έργο Θεωρίας του Νου

«Η απροσδόκητη μετατόπιση»

Στην συγκεκριμένη πειραματική συνθήκη χρησιμοποιήθηκε ένα μικρό κουτί μπισκότων (Cookies) με μικρές πέτρες στο εσωτερικό του και μια χαρτοσακούλα με μπισκότα στο εσωτερικό της. Αφού παρουσιαστεί στο παιδί το κουτί μπισκότων και η χαρτοσακούλα, ρωτιέται για το τι νομίζει ότι υπάρχει στο κουτί αυτό. Κατόπιν, ο ερευνητής ανοίγει το κουτί μπισκότων και δείχνει στο παιδί ότι περιέχει μικρές πέτρες, στη συνέχεια για τον ίδιο σκοπό ανοίγεται και η χαρτοσακούλα, ώστε να επιδειχθεί ότι τα μπισκότα βρίσκονται μέσα σ' αυτήν. Αφού κλείσει ο ερευνητής και τα δύο αντικείμενα (κουτί και χαρτοσακούλα), ξαναρωτά το παιδί που βρίσκονται τα μπισκότα και που οι πέτρες. Επιπροσθέτως, εμφανίζονται οι δράστες «κορίτσι/ αγόρι»

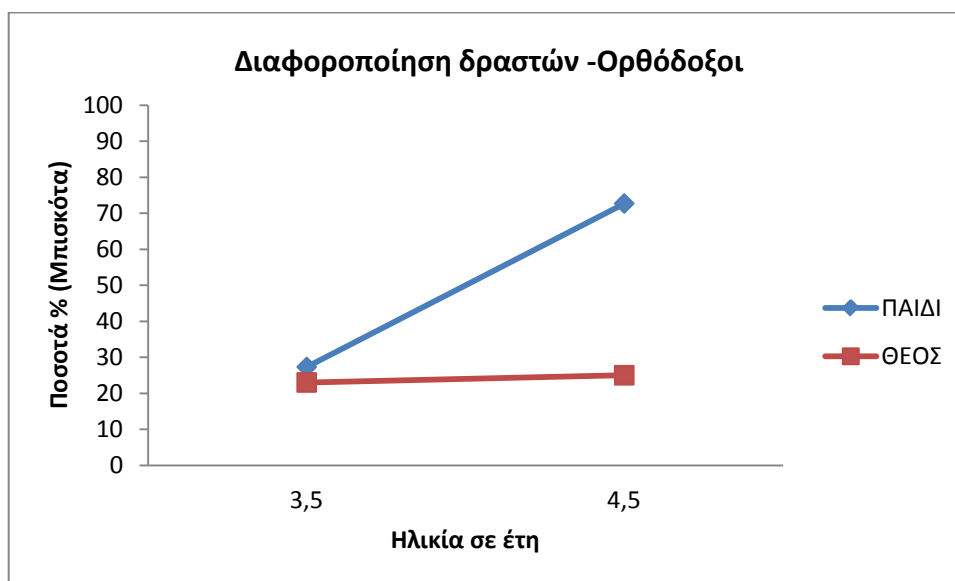
και «Θεός» και ρωτιέται στον εξεταζόμενο για το τι πιστεύει ο κάθε δράστης ότι περιέχει το κουτί. Σε κάθε περίπτωση ζητιέται επεξήγηση στην απάντηση.

4.4 Ανάλυση δεδομένων

4.4.1 Ποσοτική προσέγγιση- Δεδομένα

Παρακάτω παρατίθενται οι αναλύσεις των δεδομένων στο έργο που δόθηκε στους συμμετέχοντες (Ορθόδοξοι- Μουσουλμάνοι)

ΚΟΥΤΙ ΜΕ ΜΠΙΣΚΟΤΑ

Σχήμα 1α. Τα ποσοστά των σωστών απαντήσεων των Ορθόδοξων παιδιών για το έργο «Κουτί με μπισκότα» για τους δράστες παιδιά και Θεό σε σχέση με την ηλικία

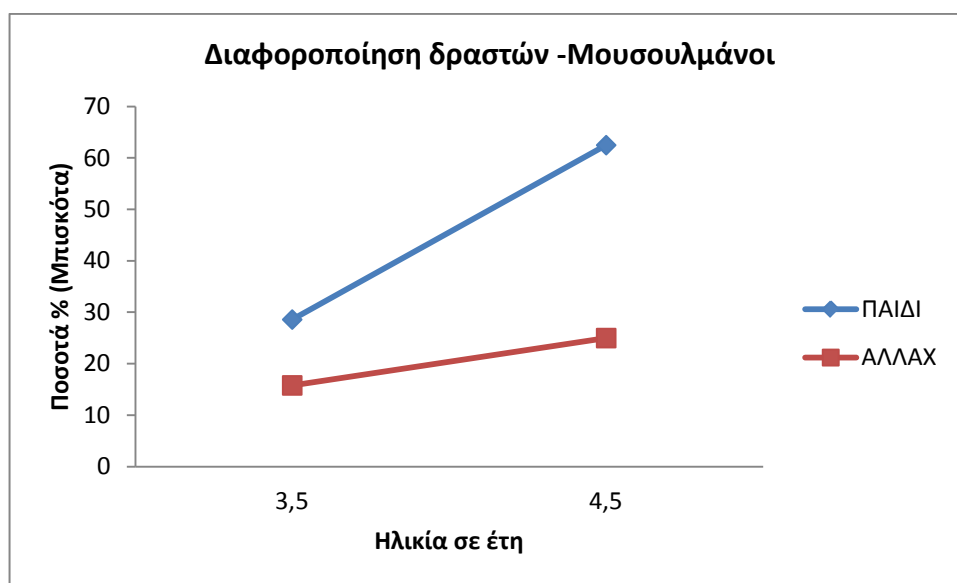
Στα 3,5 τα παιδιά δίνουν την απάντηση ότι και οι δύο δράστες (κορίτσι/αγόρι και Θεός) θα απαντήσουν ότι υπάρχουν πέτρες μέσα στο κουτί., όμως σε αυτό σημείο δημιουργείται ένα ερώτημα για το αν τα παιδιά διαδίδουν τη δική τους άποψη ή

γνωρίζουν όντως ότι ο Θεός είναι παντογνώστης και είναι ένα υπερφυσικό όν, για να δοθεί απάντηση σε αυτό το ερώτημα πρέπει να μελετηθούν οι αιτιολογήσεις των παιδιών.

Όσον αφορά τα παιδιά ηλικίας των 4,5 παρατηρούμε μια σημαντική αλλαγή για τον δράστη παιδί. Ένα σημαντικό ποσοστό των παιδιών(72,7%) απαντούν μπισκότα, ενώ για τον δράστη Θεό η απάντηση δεν αλλάζει και είναι σταθερή. Υποστηρίζουν δηλαδή ότι ο Θεός θα ξέρει τι περιέχει το κουτί και αρχίζουν επίσης να διακρίνουν ότι ο δράστης κορίτσι/αγόρι θα πει μπισκότα (διότι δεν μπορεί να ξέρει τι βρίσκεται στο εσωτερικό του κουτιού) και ο δράστης Θεός θα πει πέτρες (διότι γνωρίζει τα πάντα). Επομένως, φαίνεται ολοφάνερα πως παιδιά σε αυτή την ηλικία διακρίνουν τη διαφορά του ανθρώπινου και του μη ανθρώπινου όντος.

Έτσι λοιπόν αφού εφαρμόστηκε ο δείκτης χ^2 , Η επίδραση της ηλικίας στα ποσοστά σωστής απάντησης για τις νοητικές δυνατότητες του παιδιού ήταν στατιστικά σημαντικό, $\chi^2(1)=5.18$ και δείκτη σημαντικότητας $p= .02$

Για τον δράστη Θεό η επίδραση της ηλικίας δεν ήταν στατιστικά σημαντική διότι οι απαντήσεις των παιδιών σε κάθε ηλικία (3,5-4,5) είναι σταθερές («πέτρες»).

Σχήμα 1β. Τα ποσοστά των σωστών απαντήσεων των Μουσουλμάνων παιδιών για το έργο «Κουτί με μπισκότα» για τους δράστες παιδί και Θεό/ Αλλάχ σε σχέση με την ηλικία

Στην ηλικία των 3,5 παρατηρούμε ότι οι απαντήσεις ταυτίζονται, δηλαδή η απάντηση των παιδιών και στις δυο περιπτώσεις είναι «πέτρες». Όμως σε αυτό σημείο δημιουργείται ένα ερώτημα για το αν όντως συνειδητοποιούν την ιδιότητα του Θεού ή εκφράζουν τη δική τους γνώση, για να απαντηθεί το παραπάνω ερώτημα απαιτείται η μελέτη των αιτιολογήσεων των παιδιών. Αν οι απαντήσεις των παιδιών είναι εγωκεντρικές τότε σημαίνει πως το παιδί δεν αντιλαμβάνεται την υπερφυσικότητα του Θεού και απαντά πέτρες μόνο και μόνο επειδή το κουτί περιέχει πέτρες στην πραγματικότητα.

Όπως στο σχήμα 1α, έτσι και στο σχήμα 1β τα παιδιά και στις δύο ηλικίες (3,5-4,5) δίνουν σταθερές απαντήσεις για το δράστη Θεό λέγοντας πως θα απαντήσει «το κουτί περιέχει πέτρες».

Ενώ στην περίπτωση του δράστη παιδί (κορίτσι/αγόρι) οι απαντήσεις των παιδιών διαφοροποιούνται όσο αυξάνεται η ηλικία τους. Ένα σημαντικό ποσοστό των παιδιών (62,5%) ηλικίας 4,5 απαντούν μπισκότα, ενώ για τον δράστη Θεό η απάντηση δεν αλλάζει και είναι σταθερή. Διαπιστώνεται ότι τα παιδιά σε μεγαλύτερη ηλικία (4,5) αρχίζουν να διακρίνουν το Θεό από τους ανθρώπους, αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ενώ στο δράστη παιδί δίνουν την απάντηση «Δεν μπορεί να ξέρει τι περιέχει το κουτί, άρα θα πει μπισκότα», στο δράστη Θεό απαντούν «Πέτρες», λέγοντας ότι είναι παντογνώστης.

Συμπεραίνοντας, αφού εφαρμόστηκε ο δείκτης χ^2 , η επίδραση της ηλικίας στα ποσοστά σωστής απάντησης για τις νοητικές δυνατότητες του παιδιού ήταν στατιστικά σημαντικό, $\chi^2(1)=8.32$ και δείκτη σημαντικότητας $p=.00$

Για τον δράστη Θεό/Αλλάχ η επίδραση της ηλικίας δεν ήταν στατιστικά σημαντική διότι δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις των παιδιών σε ηλικίες 3,5 και 4,5 δηλαδή είναι σταθερές («πέτρες»).

4.4.2 Ποιοτική προσέγγιση- Δεδομένα

Στα Παρακάτω γραφήματα φαίνεται η επίδραση της ακρίβειας των αιτιολογήσεων στις εκτιμήσεις των παιδιών, στην ικανότητα διάκρισης των νοητικών ικανοτήτων του ανθρώπινου δράστη (παιδί) και του Θεού στο έργο λανθασμένης πεποίθησης.

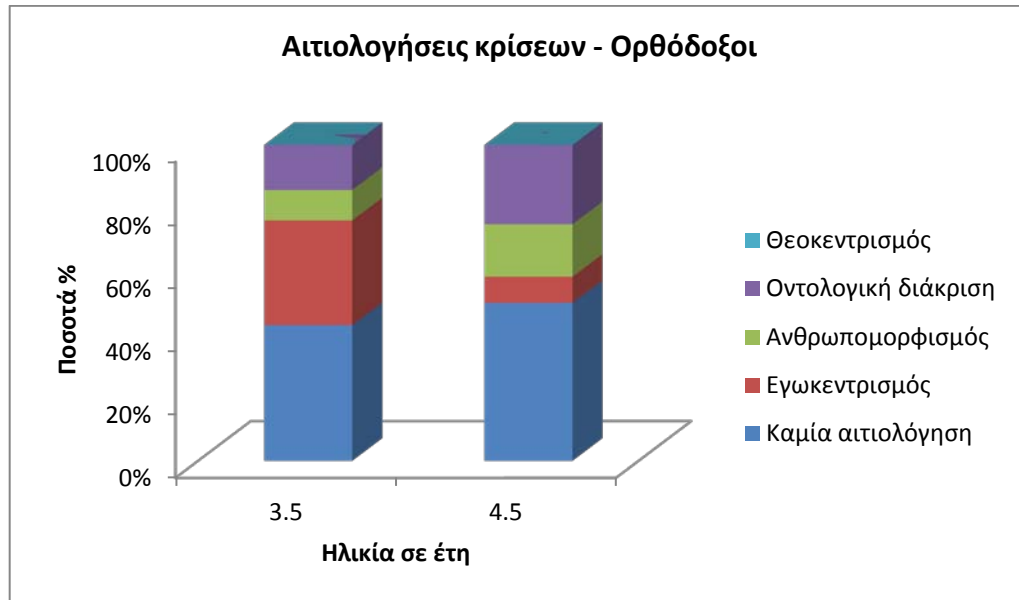
Η κωδικοποίηση της αιτιολογίας των παιδιών οδήγησε σε πέντε κατηγορίες απαντήσεων, όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 1. Όλες οι δικαιολογίες κωδικοποιήθηκαν από δύο χωριστούς κωδικοποιητές για την αξιολόγηση της αλληλεπίδρασης συμφωνίας. Το επίπεδο συμφωνίας μεταξύ των δύο κριτών ήταν πολύ υψηλό, δηλ. 97,4%. Οι διαφωνίες διευθετήθηκαν μέσω συζήτησης μεταξύ των δύο επιμελητών και το επίπεδο συμφωνίας αυξήθηκε στο 100%. Στη συνέχεια, οι δικαιολογίες που έδωσαν οι συμμετέχοντες για καθέναν από τους δράστες συνδυάστηκαν για να χαρακτηρίσουν τον τρόπο συλλογισμού που βασίζεται στις κρίσεις τους. Η διαδικασία αυτή συνοψίζεται στον Πίνακα 1.

<i>Παραδείγματα</i>		
<i>Κατηγορία</i>	<i>Περιγραφή</i>	<i>Έργο ΨΠ</i>
Καμία απάντηση	Δε γνωρίζω, καμία αντίδραση	Δε γνωρίζω, καμία απάντηση
Άσχετες δηλώσεις		
Εγωκεντρική/ρεαλιστική προκατάληψη	Το παιδί αναφέρεται στη δική του γνώση, στην πραγματικότητα που γνωρίζει	Εκεί είναι τα μπισκότα
Αναφορές με βάση την εμφάνιση του κουτιού	Δηλώσεις με βάση την εμφάνιση του υλικού	Είναι κουτί μπισκότων, συνήθως περιέχει μπισκότα
Υπερφυσική ερμηνεία	Δηλώσεις που δείχνουν ότι ο Θεός//Αλλάχ γνωρίζει τα πάντα	Είναι έξυπνος, γνωρίζει τα πάντα

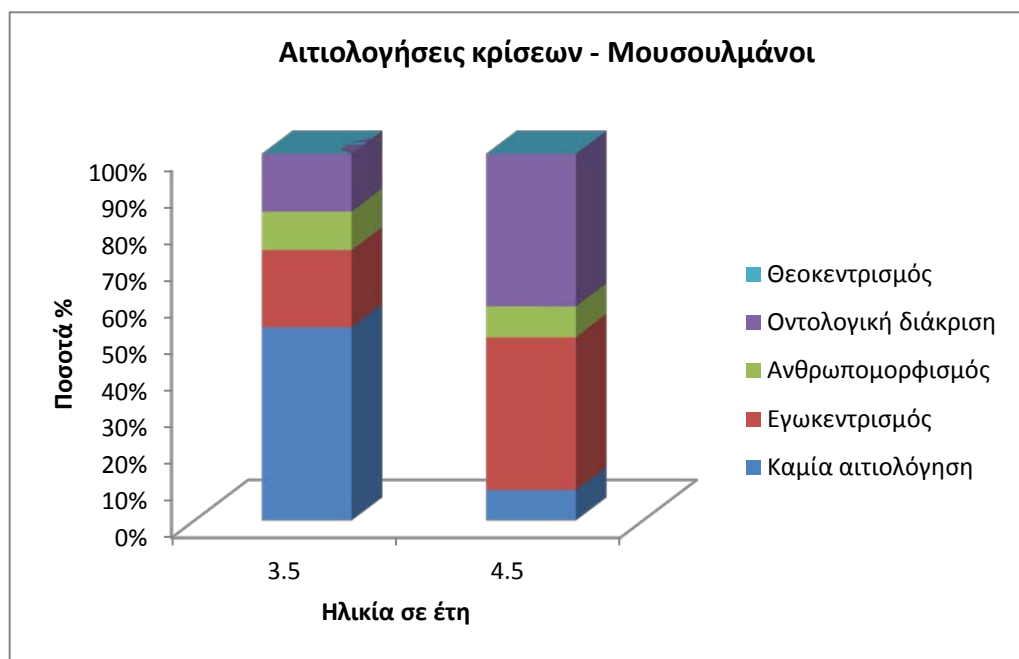
Πίνακας 1

Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι όλοι οι συμμετέχοντες συμπεριλήφθηκαν σε μία από τις 4 κατηγορίες. Για να είναι συντηρητικοί, τα παιδιά που δεν έδωσαν αιτιολόγηση και για τους δύο δράστες συμπεριλήφθηκαν στην κατηγορία «χωρίς αιτιολογία». Οι κατανομές των 4 τρόπων λογικής στις 4 ηλικιακές ομάδες για κάθε εργασία παρουσιάζονται στο Σχήμα 2(α, β). Για να αποκαλυφθεί η επίδραση της ηλικίας στους διάφορους τρόπους [Rsn], εφαρμόστηκε σειρά χ^2 στα σχετικά ποσοστά από

κάθε μία από τις εργασίες. Η επιθεώρηση του Σχήματος 2 δείχνει ότι, η κατανομή των πέντε τύπων αιτιολόγησης των κρίσεων διαφέρει οριακά μεταξύ των δύο ηλικιών για τους Μουσουλμάνους μαθητές [$\chi^2 (3)=7.09, p=.06$] ενώ η ίδια κατανομή δεν φάνηκε στατιστικά σημαντική για τους Ορθόδοξους μαθητές των δύο ηλικιών [$\chi^2 (3)=4.09, p=.20$].

Σχήμα 2α. Η επίδραση της ακρίβειας των εκτιμήσεων των Ορθόδοξων παιδιών στην ικανότητα διάκρισης των νοητικών ικανοτήτων του δράστη παιδί και του Θεού στο έργο «Το κουτί με τα μπισκότα»

Σχήμα 2β. Η επίδραση της ακρίβειας των εκτιμήσεων των Μουσουλμάνων παιδιών στην ικανότητα διάκρισης των νοητικών ικανοτήτων του δράστη παιδί και του Θεού στο έργο «Το κουτί με τα μπισκότα»

4.5 Συζήτηση

Στην ενότητα αυτή πραγματεύονται τα ποιοτικά δεδομένα που προκύπτουν από το ερευνητικό έργο καθώς και τη σχέση τους με τη βιβλιογραφία. Αναφορικά με τον ανθρώπινο και μη ανθρώπινο νου μέσα από τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν παραθέτουμε παρατηρήσεις που εξήχθησαν.

Για τους Ορθόδοξους παρατηρείται ότι τα παιδιά 3,5 ετών κατά 42,9% δεν δίνουν καμία αιτιολόγηση στο ερώτημα γιατί οι δράστες (παιδί/Θεός) θα δώσουν την απάντηση πέτρες ή μπισκότα. Το 33,3% των παιδιών δίνουν εγωκεντρικές απαντήσεις, δηλαδή εκφράζουν τις δικές τους απόψεις. Στην ίδια ηλικία εντοπίστηκε ότι το 9,5% των παιδιών ανθρωπομορφοποιούν το Θεό, ενώ το 14,3% κάνουν οντολογική διάκριση, κατανοώντας την ιδιότητα του κάθε δράστη. Αποδεικνύεται, λοιπόν ότι τα παιδιά σ' αυτή την ηλικία κατά μέσο όρο είναι εγωκεντρικά, διατυπώνουν δηλαδή τις απόψεις τους από τη δική τους όψη, παραμελώντας την ιδέα του «άλλου». Ενώ ένα μικρό ποσοστό κατανοούν την οντολογική διάκριση μεταξύ

του Θεού και ανθρώπου. Αντιθέτως, στα παιδιά ηλικίας 4,5 ετών παρατηρείται ότι παύουν να σκέφτονται εγωκεντρικά και αυξάνεται το ποσοστό των παιδιών που διακρίνουν το Θεό από τον άνθρωπο (οντολογική διάκριση).

Ενώ στους Μουσουλμάνους, δεν υφίσταται σημαντική διαφορά στα ποσοστά των απαντήσεων, όμως αξίζει να σημειωθεί πως στα Μουσουλμανόπαιδα ηλικίας 4,5 σε σύγκριση με τα Ορθόδοξα της ίδιας ηλικίας, το ποσοστό της κατηγορίας της οντολογικής διάκρισης είναι μεγαλύτερο (δηλαδή Ορθόδοξα:25%, Μουσουλμάνοι:41,7%), αυτό μπορεί να οφείλεται στην εντονότητα της θρησκείας στη καθημερινή τους ζωή, αλλά ίσως και στην πνευματικότητά τους.

Το παραπάνω εύρημα αποδεικνύεται με βάση τη βιβλιογραφία, πιο συγκεκριμένα ο Flavell υποστηρίζει πως τα νήπια στην ηλικία περίπου ως 4,5 ετών, κατανοούν τη διάκριση μεταξύ φαίνεσθαι και είναι. Επίσης όλα αυτά δείχνουν ότι τα παιδιά στην ίδια ηλικία επιτυγχάνουν στην επεξεργασία των έργων ψευδούς πεποίθησης, διάκρισης μεταξύ φαίνεσθαι και είναι και η λήψη προοπτικής ενδείκνυται με την αναπτυξιακή αλλαγή η οποία συντελείται στην νηπιακή ηλικία (βλ. Μακρής και Πνευματικός, 2006).

4.6 Συμπεράσματα

Η συγκεκριμένη έρευνα σκόπευε να μελετά την ικανότητα των παιδιών μεταξύ 3,5-4,5 ετών να συνειδητοποιούν και να εξηγούν τις νοητικές ικανότητες του ανθρώπινου και μη ανθρώπινου παράγοντα, καθώς και τον ρόλο που παίζει η ηλικία στο παραπάνω εύρημα.

Η έρευνα απέδειξε ότι τα μικρότερα παιδιά ηλικίας 3,5 ετών αρχίζουν να κατανοούν το Θεό και γενικώς όλους τους μη ανθρώπινους παράγοντες, αποδίδοντας τους όμως ανθρώπινες ιδιότητες. Συμπεραίνοντας, λοιπόν, τα παιδιά της συγκεκριμένης ηλικίας δεν έχουν αποκτήσει την πλήρη ενημερότητα, για τη διάκριση των χαρακτηριστικών ιδιοτήτων των δύο δραστών (παιδί/Θεός). Επομένως, απαντούν το ίδιο και για τους δυο δράστες δημιουργώντας μια προκατάληψη πραγματικότητας.

Στην ηλικία των 4,5 ετών, ένας μεγάλος αριθμός των παιδιών φαίνεται πως αρχίζει να διακρίνει τις ιδιότητες των δύο δραστών και δίνουν πιο συνειδητοποιημένες ερμηνείες. Επίσης, συμπεραίνουμε ότι τα παιδιά της εκάστοτε ηλικίας δίνουν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στο Θεό, κατανοώντας την υπερφυσικότητα του.

Το αξιοσημείωτο σημείο της παρούσας έρευνας ήταν οι διαφορετικές απόψεις των αλλόθρησκων παιδιών. Είχαμε την τιμή και την ευκαιρία να έχουμε άμεση επαφή με παιδιά που ανήκουν σε δυο διαφορετικές θρησκευτικές και πολιτισμικές ομάδες.

5. Βιβλιογραφία

- Barrett, J. L. (2000) 'Exploring the natural foundations of religions', *Trends in Cognitive Sciences*, 1, σσ. 29-34.
- Barrett, J. L., Richert, R. A. και Driesenga, A. (2001) 'God's Beliefs versus Mother's: The Development of Nonhuman Agent Concepts', *Child Development*, 1, σσ. 50-65.
- Barrett, J. L., Richert, R. A. και Driesenga, A. (2003) 'Anthropomorphism or Preparedness? Exploring Children's God Concepts', *Review of Religious Research*, σσ. 300-312.
- Cole, M., Cole, S. R. (2001) *Η ανάπτυξη των παιδιών. Γνωστική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή ηλικία και μέση παιδική ηλικία*. Β' τόμος. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Rottman, J. και Kelemen, D. 'Is There Such a Thing as a Christian Child? Evidence of Religious Beliefs in Early Childhood', *Science and the World's Religious*, 8, σσ. 205-238.
- Γκόβαρης, Χ. (2011) *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Διάδραση.
- Μακρής, Ν. (2013) *Φιλοσοφικές Ψυχολογικές και Νευροεπιστημονικές Προσεγγίσεις της Συνείδησης*. Αθήνα: Gutenberg
- Μακρής, Ν., Πνευματικός, Δ. (2006) 'Οι θεωρίες των παιδιών για τον ανθρώπινο και τον υπερ-ανθρώπινο νου', *Νόησις*, 02, σσ. 175-203.
- Μισαηλίδη, Π. (2003). *Η θεωρία των παιδιών για το νου*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

6. Παράρτημα

6.1 Κάρτες δραστήων

Εικόνα 1: Ο δράστης « Αϊσέ»

Εικόνα 2: Ο δράστης « Αχμέτ»

Εικόνα 3: Ο δράστης «Θεός»